

Janko Pleterski

Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu v avstrijskem leksikonu

»Koroški plebiscit na dan 10. oktobra 1920. Mirovna določila so v Saint-Germainu 1919 predvidela za jugovzhodno Koroško nepristranski plebiscit; »cona A« (z močnim deležem slovenskega prebivalstva) se je z 22025 (59 %) glasov proti 15279 (41 %) glasov odločila ostati v Avstriji. Po tem je odpadlo glasovanje v »coni B« (ozemlje severno od tod z zelo majhnim odstotnim deležem Slovencev).« [Österreich-Lexicon, Wien-München 1966]

Stara zgodovina Koroške

Zaradi svojih naravnih (zemljepisnih) danosti se je ozemlje današnje Koroške v teku zgodovine že od najstarejše zgodovine ponovno sestavljalo v politično in upravno skupnost – entiteto. V času preseljevanja narodov so se tukaj naselili Slovani (predhodniki današnjih Slovencev). Iz koroškega Sveškega polja navzven se je v 7. stoletju izvršilo oblikovanje slovanske države Karantanije (Claudia Fräss-Ehrfeld). S postopnim pokristjanjenjem s severa in v protiavarskih zavezništvi z Bavarci se je širil vpliv in nato tudi nadoblast sosednje germanske Bavarske, ko je ta 772 premagala uporne Karantance (»Tassilo Carenthanos vicit«). Konec osmega stoletja postane Karantanija skupaj z Bavarsko vazalna država imperija Karla Velikega. V letu 976 je Karantanija znotraj Rimskega cesarstva ločena od Bavarske in povzdignjena v vojvodino Koroško. Ta postane 1335 dedni fevd hiše Habsburgov in to ostane do razpada njihove monarhije Avstro-Ogrske 1918.

V teku stoletij sta se v podobi etnične, jezikovne strukture prebivalstva izrazila dva procesa: migracijski tokovi različnih moči s severa proti jugu dežele in proces asimilacije. Slovanske naselbine na severu dežele so se postopoma prilagajale vedno številnejšim novim germanskim, na jugu dežele so se prihajajoči germanski priseljenci, obratno, prilagajali večinskemu slovanskemu življu. Medtem ko se je na severu proces germanizacije sčasoma dopolnil, je postal južni del dežele po jeziku agrarnega prebivalstva strnjeno slovanski. V 15. stoletju, še pred nastankom modernih narodov, nemškega in ob njem končno tudi slovenskega, se je na Koroškem ustalila, povprek čez deželo od zahoda proti vzhodu, razločna jezikovna meja, pri čemer pa so pripadniki vladajočih in sploh višjih, neagrarnih slojev praviloma tudi na jugu dežele govorili nemški, kar ne izključuje njihove dvojezičnosti v vsakdanjem življenju okolja. Vendar to še ni bil čas pozneje tudi za druga območja habsburške monarhije tako značilnega nacionalnega »konflikta med etnično grupo mase prebivalstva in etnično grupo višjih socialnih slojev« (Fran Zwitter). Spomin na to, da so prebivalci Koroške obeh jezikov v veliki meri skupnega rodu – tudi nemško govoreči slovanskega (Erich Körner) – še ni ugasnil. In tudi tako se je lahko rodil tisti čas za koroško zgodovino tako značilni izraz o »enovitem ljudstvu« (»einerley Volk«), ne glede na njegovo očitno jezikovno različnost.

To prednacionalno pojmovanje enotnosti ljudstva dveh jezikov je nazorno v rožanskem narečju izrazil Primus Lessiak, ko ga je v času plebiscita poskusil instrumentalizirati za

oslabitev narodne zavesti slovenskih glasovalcev: »Pravijo, da martran je biu naš rued, da je ha tvačou niemšč, hospued ... Je paur biu Niemc al Sovönc bl pa Vah, trd kr,h je on jiedou, heršoft pa špah. S krvjo n, s špraho to čöma opraut' paur je biu hvap,c, hospued je mou hvaut.« Do moderne dobe jezikovna dvojnost dežele ni povzročala nacionalnih problemov, res je obstajala le običajna napetost znotraj fevdalne družbe v deželi. Toda obstajala je še vedno tudi vednost o prvotnem jezikovno-etničnem značaju Koroške, saj so jo takrat imenovali »slovenjo nadvojvodino« (»windisches Erzherzogtum«) Koroško, da bi jo posebej označili v vrsti drugih habsburških dežel (Wilhelm Neumann). Ni mit, da so alpski Slovani bili »prvo ljudstvo, katerega jezik se je tukaj ohranil od naselitve v 6. stoletju do današnjega dne« (Bogo Grafenauer). Mit je, da je razvoj jezikovne strukture Koroške bil že od vsega začetka boj Nemcev s Slovenci, kakor je to v mnogem žal bilo res v zadnjem stoletju in pol.

Moderni temelji problema (1848–1918)

Tudi v času reformacije jezikovna dvojnost Koroške še ni bila predmet nacionalnih bojov, četudi se je med Slovenci povsod uveljavljala na podlagi njihovega lastnega pisnega jezika, ne glede na zgodovinske deželne meje, torej tudi na Koroškem. Koroški deželni stanovi so podpirali tiskanje slovenskih knjig in njihovo rabo v deželi. Dalmatinovo slovensko biblijo so skrivne protestantske družine ob spodnji Zilji hranile do najnovejšega časa (Zagoriče/ Agoritschach, Sovče/Seltschach). V času splošnega širjenja pismenosti v deželi ob začetku 19. stoletja, so se na njenem jugu pojavili med kmeti pisci ali prepisovalci slovenskih besedil za kulturne potrebe prebivalstva (»bukovniki«). Med njimi najpomembnejši Andrej Schuster po domače Drabosnjak iz Kostanj/Köstenberg nad Vrbskim jezerom, ki se je opremil tudi z lastno tiskarno, da je v njej tiskal svoja besedila v slovenskem jeziku, ki ga je imel za značilnega za Koroško sploh, saj je tudi prevajal »iz nemčiga v koroško špraho«. Ne nemški, marveč slovenski je zanj bil »koroški« jezik. Njegovo kulturnozgodovinsko edinstveno podjetje ni v deželi naletelo na protislovenska čustva in ga je kot nezakonito zatrl – in njega samega zaprl – šele cesarski absolutizem.

Niti znamenja nove, moderne narodne zavesti, vidna pri avstrijskih južnih Slovanih v zvezi s francoskimi Ilirskimi provincami (1809–1813), niso kanclerju Metternichu zbudila pomislekov. Nasprotno, on sam je 24. 5. 1816 med bivanjem v Celovcu predlagal cesarju Francu, naj iz nazaj pridobljenih ozemelj in cele Koroške ustanovi kraljestvo Ilirijo, in je svoj predlog utemeljil takole: »Večina tukajšnjega naroda je slovanskega izvora in goji zato posebno ljubezen do tega rodu. Južna slovanska država lahko prinese le prednosti in to posebno na območju, kjer se ta narodnost združuje z rimsko katoliško vero« (Arthur G. Haas). Dejansko je bilo še isto leto s cesarskim patentom ustanovljeno Kraljestvo Ilirija, ki je obseglo ne le nekdanj francosko Zgornjo Koroško, temveč koroško deželo v celoti. Po marčni revoluciji 1848 je nova ureditev Koroško sicer rešila te podrejenosti Kranjski, toda z odprtjem vprašanja položaja narodov v ustavi habsburškega cesarstva, je hkrati odprla tudi vprašanje političnega priznanja in narodne enakopravnosti Slovencev. Njihov program, da se državno-upravno zedinijo v vsem etničnem obsegu, je načelno odprl vprašanje jezikovne razmejitve tudi na Koroškem.

Pred deželni zbor pa se ni postavilo s strani Slovencev, četudi je bil ravno Ziljan Matija Majar, duhovnik liberalno katoliške usmeritve, prvi avtor programa Zedinjene Slovenije. Narodno vprašanje so na Koroškem na dnevni red postavile ustavne zamisli leveice v dunajskem državnem zboru (njeno jedro so bili nemški poslanci iz čeških dežel) o oblikovanju federacije petih narodno državnih enot, ki bi se oblikovale v jezikovnih mejah, ne na pod-

lagi zgodovinskih dežel in te bi se zato po potrebi narodnostno delile. Za ustanovitev »Slovenske Avstrije« (»Slawonisch Österreich«) je ustavni predlog leveice predvidel delitev Koroške in Štajerske po Dravi. Na Koroškem temu niso ugovarjali radikalni demokrati, kajti oni so zahtevali zedinjenje z Nemčijo le v imenu »nemškega plemena dežele« – v nasprotju s takrat običajnim sklicevanjem na »koroško narodnost« (»Kärntens Volksfreund«). Koroški deželni zbor in tudi njegov deželni odbor sta zamislila leveico o delitvi dežele po narodnostih odločno ugovarjala. Politična organizacija Slovencev, Slovensko društvo v Celovcu, ni vložilo zahteve po razkosanju dežele. V svojem letaku je zahtevalo le upravno razdelitev znotraj dežele v dve okrožji »po jeziku«. Slovensko društvo je pričakovalo, da bo Koroška ostala v sklopu (ilirskega) ljubljanskega gubernija in s tem tudi koroški Slovenci. Zgodilo se je nekaj čisto drugega. Dežela Koroška se je osamostalila in se v notranjih upravnih delitvah nikoli ni ozrla na svojo dvojno jezikovno strukturo, čeprav je bila to stalna zahteva Slovencev.

V ustavni dobi Avstrije 1861–1914 se je na Koroškem izoblikoval poseben tip razmerja med obema v deželi živečima narodoma (»narodnima plemenoma« po ustavni terminologiji). V marsičem je bilo to razmerje sicer podobno odnosom v drugih večjezičnih avstrijskih deželah, kjer so se manjšine trudile doseči enakopravnost, a se je tukajšnji tip dejansko zgradil na nemškonacionalni tezi, da je Koroška zgodovinsko nemška vojvodina, v kateri ni primerno priznati slovanskemu prebivalstvu na jugu dežele narodnopolitično samostojne in enakopravne subjektivnosti. V odnosu do nemštva v deželi mora to prebivalstvo v vsem ostati v položaju, v kakršnem je živelo v stari dobi pred nastankom narodov. Vse, kar je to ljudstvo vendarle doseglo v smeri narodno-politične enakopravnosti, je bilo označeno in zavračano z oznako »slovenizacija«, ta pa je Koroški tuja, vsiljena in celo sovražna, saj predstavlja dežela Koroška tudi branik Velike Nemčije na jugu, čuvarja njene proste poti do Jadrana, na kateri je treba preprečiti, da bi tu nastal »neprestopen slovanski obmejni zid, ki bi nemško Avstrijo ločeval od nemškega južnega morja«. Vladajoči dejavniki na Koroškem so odkrito in dosledno vztrajali na stališču, da mora kot »aksiom deželne politike« veljati, da se nikoli in nikakor ne sme priznati, da na Koroškem obstaja poleg nemškega tudi kako strnjeno slovensko jezikovno ozemlje. V slovenskem delu dežele, ki je že od starih časov »nemško prežet«, je treba le varovati in gojiti vse krasne dosežke desetletja trajajočega požrtvovalnega delovanja »naših narodnoobrambnih društev« (Freie Stimmen, 15. 4. 1911, Nr. 45). Menili so, da so od Slovencev upravičeni terjati politično samoodpoved (abdikacijo) in samo to so bili pripravljeni sprejeti.

V deželi ni bil s strani vladajočih nikoli storjen kak stvaren poskus sprave s koroškimi Slovenci. Celotni Binkoštni program vseh nemškoavstrijskih meščanskih strank za ureditev jezikovnega vprašanja, ki je 1899 glede Koroške naštel imena vseh enajstih dvojezičnih sodnih okrajev, ni v deželi pomenil prav ničesar. Ko jim je bila po vsedržavnem političnem razvoju v letu 1907 vsiljena ustanovitev slovenskega državnozborskega volilnega okraja južno od Drave, je koroški prvak Arthur Lemisch napovedal politično osvojitve tega okraja za nemštvo, saj bodo Slovenci glasovali za nemške kandidate (Janez Cvirn). Takšna pričakovanja so bila predhodnica nemškonacionalnih prijemov v letih 1918–1919.

Slovenska politika na Koroškem je imela v primerjavi z nemškim položajem dve vrednostni slabosti, poleg čisto številčne. Ena je bila dejstvo, da ni nikoli zajela vsega slovensko govorečega prebivalstva, ne osebno ne miselno. Mnogi ljudje so še govorili domači slovenski jezik, ne da bi bili sprejeli slovensko kulturo in moderno narodno zavest kot podlago za svojo socializacijo. A tudi ne da bi svojo podedovano etnično naravo na Koroškem razvili v samostojno slovansko narodnost poleg nemške, v »slovansko življenje s samostojnim pomenom« (»ein slawisches Leben mit eigentümlicher Bedeutung«, Vinzenz Rizzi 1850).

Slovenska narodnost se je na Koroškem zato izoblikovala podobno kakor nemška, tj. v širših, naddeželnih okvirih svojega jezika, pri čemer pa je slovenski temeljil v dobršnem delu tudi na koroški jezikovni tradiciji. Pri nemško govorečem življu so moderno nemško narodno zavest že zgodaj zbujele predvsem nemška državna in deželna oblast, gospodarsko življenje v nemškem jeziku, posebno pa nemška šola.

Druga velika šibkost je bila pojav, da Slovenci, čeprav narodno ozaveščeni, niso bili vajeni, da bi se politično odločali le v smer ene stranke. Slovenska stranka je bila že od konca 19. stoletja poudarjeno usmerjena v mislu novodobnega političnega katolicizma. »V družbenem življenju Koroške obstajajo Slovenci le kot duhovniki!« Avtor te sodbe, isti A. Lemisch (1906), ni bil pripravljen uvideti, da je narodni program tudi takšne slovenske stranke stvarno še vedno temeljil na razsvetljenski ideji o naravni pravici naroda kot sestavini pravic človeka. Stranka je bila navezana na krško škofijo, pravzaprav na njeno slovensko nižjo duhovščino, ki je v svoji pastoralni dejavnosti v ljudskem, slovenskem jeziku postala v 19. stoletju tudi najučinkovitejša nosilka slovenske narodne zavesti. Stranka je ostajala izrazito kmečka in mnogi Slovenci so sledili svojim drugačnim socialnim in idejnim interesom in so se raje vezali na ustrezne sekularizirane stranke, ki pa v deželi niso bile slovenske, »napredna« celo izrecno nemškonacionalna. To ni moglo ostati brez posledic za njihovo slovensko samozavest.

V splošnem pa naj bi to slovensko samozavest slabila že obvezna osnovna šola. Medtem ko je »konkordatna« osnovna šola na južnem Koroškem temeljila na slovenski materinščini učencev, se je novodobna (1869) javna osnovna šola, ki je bila v pristojnosti dežele in občin, na tem istem območju jezikovno spremenila v utrakvistično. Bila je dvojezična tako, da je s pomočjo začetnega opismenjevanja v slovenskem jeziku učence kar najhitreje privajala na izključno nemški učni jezik, slovenski jezik pa omejila na nekaj »slovničnega« pouka. V tem je imela podporo večinoma »naprednih« učiteljev, globoko zapletenih v svojevrsten jezikovni kulturni boj proti slovenski stranki v deželi. Takšna šola se je obnesla kot odločilni dejavnik za napredovanje političnega osvajanja slovenske narodnosti v deželi v Lemischevem duhu. Slovenci utrakvistični šoli niso očitali, da poučuje nemški jezik in kulturo, ampak da slovenskemu jeziku in kulturi ne zagotavlja enakega položaja. Šola je dejansko bila izrazito enosmerna cesta k nemškemu jeziku, odkrito se je ogibala obratni poti k slovenščini.

Avstrijsko upravno sodišče je sicer pritrdilo upravičenosti slovenske pritožbe, toda uradna Koroška se je odločila, da Slovincem ugodno razsodbo kratkomalo prezre (Gerald Stourzh). Koroška šolska politika je zahtevo po poučevanju o slovenski kulturi zavračala s kategorično trditvijo, da so Slovani na Koroškem »daleč različni od Slovencev na Kranjskem in spodnjem Štajerskem« in da šolska ureditev ne more »biti odvisna od naključnega glasovanja nekega kmečkega šolskega sveta« (*»Die Wahrheit über Kärnten«*, 1914). O logičnem vprašanju, ali pa ne bi v dvojezični Koroški mogla obstajati tudi lastna slovanska kultura, ni bilo pri tem nikdar besede. Pravica močnejšega je bila na Koroškem neusahljiv vir samozavesti nasprotnikov enakopravnosti Slovencev. To je bil poglobitni politični razlog za dejstvo, da jih je zajel proces raznarodovanja. Uradna ljudska štetja, v katerih so številke glede »občevalnega jezika« dobivale pomen, podoben volilnim rezultatom, so govorila, da je Koroška edina dežela, v kateri število prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom upada, relativno in absolutno, brez povezave z demografskimi dejstvi. Od 1880 do 1910 se je na ozemlju poznejše plebiscitne cone A to število skrčilo relativno od 85,3 na 69,2 odstotkov, absolutno pa od 63.000 na 51.000 oseb, ob nespremenjenem skupnem številu prebivalstva. Koroška deželna vlada je 9. 1. 1911 kaznovala slovensko stranko s prepovedjo, ker je izpeljala lastno, kontrolno ljudsko štetje.

V vojnih letih po 1914 se je politični položaj Slovencev še drastično poslabšal, najuglednejši med njimi so postali predmet eksemplaričnega kazenskega preganjanja, slovenski stranki je bilo prepovedano vsako politično delovanje vse do 24. 1. 1918. Tega dne je njen občni zbor slovesno sklenil soglasje z državnopravnim programom Jugoslovanskega kluba v avstrijskem državnem zboru z dne 30. 5. 1917, z »majniško deklaracijo«. To je bila zahteva po združitvi in državni osamosvojitvi Slovencev, Hrvatov in Srbov habsburške monarhije na vsem njihovem etničnem ozemlju. Ta program so vse nemške koroške stranke, z izjemo socialdemokratov, skupno zavrnilo že 13. 1. 1918 na Nemškem ljudskem zboru (Deutscher Volkstag) v Beljaku, pri čemer so zavrnilo načelo narodne enakopravnosti za nenemške narode sploh, v imenu varovanja pravice Nemcev do proste poti do Jadrana pa še posebej za Slovence. Pravico narodov do samoodločbe, ki jo je Jugoslovanski klub zahteval, je avstrijska vlada na Dunaju odklanjala dosledno.

Vprašanje državne razmejitve na jugu habsburške monarhije

Šele 28. 10. 1918 je skupna avstro-ogrska vlada priznala narodom pravico do samoodločbe, izrecno tudi Jugoslovanom, ker je to postalo neogiben pogoj za njen izhod iz vojne. To priznanje je omogočilo Provizorični narodni zbornici za Nemško Avstrijo, da se je mogla 30. 10. 1918, v noti Wilsonu, Avstrija sama kot nova država sklicati na to pravico. Ob tem je zahtevala ljudska glasovanja za vsa sporna ozemlja vzdolž svojih meja (Claudia Fräss-Ehrfeld). Vendar je bilo bistvo narodne samoodločbe za nemške Avstrijce njihova pravica do združenja z Nemčijo. Istega dne je namreč ista avstrijska zbornica soglasno naslovila na vlado Nemčije nujno prošnjo, naj v sporazumu z nemškoavstrijskim državnim svetom prevzame varstvo nad nemškoavstrijskim državnim ozemljem. Formalno je takšen izrek narodne samoodločbe avstrijskih Nemcev potrdila ta zbornica še 12. 11. 1918 s sklepom, ki je Nemško Avstrijo razglasil za sestavni del nemške republike.

Z druge strani je Narodni svet Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu prevzel 29. 10. 1918 državno oblast na vsem etnografskem ozemlju Slovencev, Hrvatov in Srbov dotedanje Avstro-Ogrske in je novo državo imenoval Država Slovencev, Hrvatov in Srbov. Skladno z njeno notranjo konfederativno naravo je istega dne prevzel oblast v Sloveniji, kot narodni celoti, Narodni svet v Ljubljani, s pokrajinskimi in krajevnimi slovenskimi narodnimi sveti, ustanovljena pa je bila tudi Narodna vlada SHS v Ljubljani. Glede na dejstvo, da narodnostna razmejitev med obema državama ni bila dogovorjena že poprej, še v času obstoja Avstro-Ogrske, se je to vprašanje zdaj neogibno odprlo kot posledica že izvršene samoodločbe narodov. Nemške stranke so možnost sporazumne razmejitve na jugu odklanjale do zadnjega. Manifest cesarja Karla z dne 16. 10. 1918 je tako šele prvi, a še vedno znotraj avstrijskega ustavnega sistema, formalno odprl vprašanje narodnostne razmejitve, s tem da je predlagal ustanovitev narodnostno razmejenih državnopolitičnih enot v Avstriji. Vendar je vprašanje razmejitve izrecno prepustil dogovarjanju med posameznimi narodnimi sveti. Tak postopek je sicer ustrezal zamislim nemških strank (Helmut Rumpler), vendar ni Nemški Avstriji, ki naj bi jo pomagal utemeljiti, na mirovnih pogajanjih prinesel pričakovanih ugodnosti v mejnem vprašanju. Ne nasproti Italiji, ne nasproti Češkoslovaški, kjer je bila izguba najhujša, niti ne neposredno nasproti Madžarski.

Le na jugu, nasproti Slovincem (Državi SHS oz. Kraljevini SHS), kjer je mejno vprašanje ostalo meddržavnopravno neodločeno, so ostale možnosti za Avstrijo odprte. To je bilo prva posledica dejstva, da noben obeh sklepov o narodni samoodločbi, ne avstrijski na Dunaju ne slovensko-hrvaško-srbski v Zagrebu, nista dobila priznanja zmagovitih držav. Nemški

Avstriji so pravico do priključitve k Nemčiji (»Anschluss«) odrekli, obstoj »Države SHS« na ozemlju habsburške monarhije pa so v dneh sklepanja premirja na avstroogrski jugovzhodni (italijanski) fronti sploh ignorirali in zato niso določili avstrijsko-slovenske demarkacijske črte, ne na štajerskem ne na koroškem odseku. Tukaj je ostalo območje, kjer sta tako avstrijska kot slovenska (jugoslovanska) stran bili v prvih tednih prepuščeni lastni pobudi in lastnim možnostim. Že 25. 10. 1918 je koroška deželna vlada sklenila razglasiti Koroško za nedeljivo, ne da bi za sklep navedla načelno pravno osnovo, tudi pravice naroda do samoodločbe ne. Utemeljila ga je le s trditvijo, »da Slovenci na Koroškem z izjemo Jezerskega ne razpolagajo z nobenim strnjenim ozemljem, dežela pa razpolaga proti jugu s svojimi gorskimi stenami kot z naravno mejo« (Freie Stimmen, 26. 10. 1918, Nr. 248). Naslonila se je torej na etnične in zemljepisne argumente, ne da bi omenila ali celo terjala konsultacijo prizadetega prebivalstva. Šele potem, ko je bil razširjen s socialdemokrati, je deželni zbor temu stališču 11. 11. 1918 takšno zahtevo dodal.

Medtem so Slovenci na Koroškem ustanovili v Celovcu pokrajinski slovenski narodni svet. Dejanske oblasti ni poskusil prevzeti, imel pa je zadostno avtoriteto, da se je na njegovega člana Valentina Podgorca obrnil član koroškega deželnega odbora Hans Angerer z namigom, da bi Koroška mogla ozemlje južno od Drave prepustiti slovenski oz. jugoslovanski upravi. Svet je odločitev prepustil Narodni vladi v Ljubljani. Ta je imenovala svojega komisarja v Celovcu, Frana Smodeja, in koroški deželni odbor mu je priznal diplomatski status. Toda do dogovarjanja o razmejitvi ni prišlo, čeprav je slovenska stran v začetku novembra tudi nakazala željo, da bi se na Koroškem razmejitev izvršila na miren način, toda po »živi etnični meji«, tj. južno od Celovca in Beljaka. Zadnji vladarski sklep cesarja Karla, 1. 11. 1918 o odvezi od vojaške prisega zvestobe in dopustitev vojakom, da vstopijo v vojske, ki jih ustanavljajo posamezni narodni sveti, ni bil le izraz želje, da se prepreči državljanska vojna, ampak je hkrati pomenil, da je cesar dopustil vsestransko realno konstituiranje nacionalnih držav na njihovih narodnih ozemljih, vključno z lastnim vojaštvom. Tudi provizorične koroške deželne oblasti so pričakovale, da se bo slovenska oblast, vključno z vojaško, realno konstituirala v notorično slovensko poseljenem območju dežele, četudi pravno še ne definitivno. Tako je koroški deželni izvršilni odbor 7. 11. 1918 izdal zadevnim državnim in občinskim uradom navodilo, naj izročijo jugoslovanskim komisijam upravo, če bi to zahtevale, vendar s pridržkom, da državna pripadnost teh delov Koroške še ni odločena. Podobna navodila je dan zatem izdal tudi koroški vojaški odbor vojaškim enotam in meščanskim stražam.

Prihoda vojaških enot Države SHS na Koroško zgodovinsko ni mogoče označevati kot vsiljenje, kaj šele – z izrazoslovjem, udomačenim v koroškem Gau 1943. leta – kot »vdor slovenskih tolp iz Kranjske in spodnje Štajerske« (Martin Wutte). Slovenska vlada v Ljubljani je imenovala 8. 11. 1918 vojaškega poveljnika »za obrambo koroške meje«, a pooblastila ga je le za vojaško organiziranje ozemlja do Drave. Medtem je 6. 11. 1918 dejansko oblast v koroški Mežiški dolini prevzel tamkajšnji slovenski narodni svet; podobno tudi krajevni slovenski organi v nekaterih drugih občinah južne Koroške, celo severno od Drave, začevši že 2. 11. z Borovljami, Št. Jakobom v Rožu, Brdom v Ziljski dolini. Toda do celovite organizacije slovenske oblasti v območju do »žive jezikovne meje« ni prišlo. V tem je razlika s položajem na Štajerskem. Koroško vojaško vodstvo se v okviru stališč koroške deželne vlade ni upiralo slovenskim vojaškim enotam. Podpisalo je 19. 11. s slovenskim poveljnikom pogodbo o začasni demarkacijski črti, na zahodu od ustja Ziljice po Zilji in nato po Dravi proti vzhodu do Brezja/Pirk, jugovzhodno od Velikovca. To pogodbo, imenovano »Hülgerth-Lavrič«, je 23. 11. 1918 koroška deželna vlada ratificirala. Spričo takšnega stanja je nemškoavstrijski državni zbor v svojem predlogu zakona o državnem ozemlju odstopil od namere zahtevati ozemlje cele Koroške, z izjemo Jezerskega, temveč je za Av-

strijo terjal »Štajersko in Koroško z izključitvijo ozemlja, ki je od Jugoslovancev strnjeno naseljeno« (Martin Wutte). Temu pa je pridružil stališče koroškega deželne zbornice o konsultaciji prebivalstva tega ozemlja. Brez izrecno določene demarkacijske črte je ostalo ozemlje Koroške vzhodno od Brezja do deželne meje s Štajersko. Vendar je ločnica med vojaškimi enotami tudi tukaj brez problemov potekala po Dravi. Tako pa le do 30. 11., ko so slovenske enote zasedle Velikovec, tj. prekoračile Dravo.

S tem je nastala nevarnost vojaškega spopada, saj koroška politika ni bila pripravljena sprejeti »žive etnične meje« kot demarkacijske črte. Koroški deželni zbor je 5. 12. tajno sklenil oboroženi odpor proti nadaljnjemu napredovanju jugoslovanskih enot. Pred spopadom je še prišlo do prvega in edinega dvostranskega pogovora o razmejitvi na Koroškem. Delegati Koroške so v Ljubljani 9. 12. 1918, v okviru pogajanj o gospodarskih vprašanjih, ponudili kot začasno mejo Dravo vzhodno od Frajbaha, t.j. sodne okraje Pliberk, Dobrla ves in Železna Kapla, k temu dopustili kot morebitni dodatek še sodni okraj Borovlje. Vse to skupaj je bilo pravzaprav tisti »slovenski« državnozborni volilni okraj na Koroškem, ki je bil 1907 nemškokoroškemu »aksiomu« navkljub določen v državnem zboru. Zahodnejše ozemlje južno od Drave in Ziljice, ki je bilo po še vedno veljavni pogodbi Hülgertha in Lavriča pod slovensko (jugoslovansko) upravo, je bilo iz ponudbe izključeno. Slovenska vlada je ponudbo koroških delegatov štela za nesprejemljivo, bila se je pripravljena pogajati le o »živi etnični meji«. Koroški delegati so konferenco zapustili. Vse to je bilo odločilno za nastanek neposrednih pogojev za bojna dejanja v zvezi z mejo in tudi za plebiscit na ozemlju, ki je zdaj bilo tudi dvostransko opredeljeno kot sporno. Ustvarjanje nadaljnjih izvršenih dejstev sta obe strani prepustili vojakom.

Od tega trenutka naprej so socialni demokrati na obeh straneh sporne meje začeli opuščati svoje dotlej zadržano stališče v narodnostnem sporu, sicer postopno in neradi pa vendar, in končno tudi s prepričanjem (Hanns Haas, Franc Rozman). Če je pri nemškokoroškem političnem vodstvu prevladalo izročilo stare in preizkušene politike vztrajanja na pozicijah nemške posesti (»Besitzstandspolitik«), se ravnanje slovenske vlade z zgodovinskega vidika ne more odtegniti oznaki »naivne nezrelosti« (Bogo Grafenauer).

Boji in sklepi mirovne konference

Slovenske (jugoslovanske) vojaške enote so v skladu s politiko slovenske vlade skušale v teku decembra nadomestiti, kar so na koroškem sektorju zamudile v dneh, ko je bila še odprta po cesarju Karlu nakazana pot. Prestopile so čez Dravo v smeri k »živi etnični meji« in s tem sprožile udejanjanje omenjenega skrivnega sklepa začasnega koroškega deželne zbornice o odporu. »Nemara bi koroški Nemci v januarju 1919 ne bili odpovedali pogodbe Lavrič-Hülgerth, ko bi slovenske čete ... ne bile prišle na severni breg Drave« (Lojze Ude). Dejansko se je nemško-koroški napad na Št. Pavel zgodil že za Božič 1918 in je odpoved pogodbe (2. 1. 1919) temu šele sledila.

Akcija avstrijskih enot (raznolike sestave in različnega političnega značaja – Heimwehr oz. Volkswehr, deloma pa z izjavo nekaterih, da se bojujejo »za mejo Südmarke, za bodočnost Vsenemčije« celo nasprotnih antantni prepovedi priključitve Avstrije Veliki Nemčiji) je povrnila v avstrijske roke v glavnem le zahodni del ozemlja pod Dravo in ne tudi velikovškega mostišča severno od Drave. Ker vojaške odločitve ni bilo, sta se vladi iz Celovca in Ljubljane zedinili za premirje in za pogajanja o določitvi nove demarkacijske črte. Obe državni vladi, dunajska in beograjska, spopada nista želeli obravnavati kot meddržavne in so pogajanja v Gradcu zanju ostala formalno na krajevni ravni.

Razhajanja glede demarkacijske črte so povzročila zastoj pogajanj, kar je dalo možnost Avstrijcem nagovoriti člane ameriške komisije, ki jo je z Dunaja vodil Archibald C. Coolidge (predsednik ZDA W. Wilson mu je naložil nalogo preučevati etnične razmere v Srednji Evropi), ki so bili navzoči, naj si oni ogledajo teren in nato predlagajo novo demarkacijsko črto ter tako preprečijo nadaljnje incidente. Za tak namen je bilo pridobljeno soglasje vseh pogajalcev. S tem je Avstrija dosegla diplomatski uspeh s presenetljivimi posledicami. Ameriška komisija je na Koroškem improvizirala anketo med neposredno dostopnim prebivalstvom spornega ozemlja in tu naletela »na Slovence, ki ni hotel biti Jugoslovčan«. V »proavstrijskih Slovencih« sta vodja komisije Sherman Miles in njen član LeRoy King zagledala celo »ljudi boljšega razreda ... ki so tudi kot ljudje dajali boljši splošni vtis«. Komisija je predlagala demarkacijo kar v celoti vzdolž južne deželne meje Koroške, od italijanske cone pri Trbižu do Štajerske (z izjemo Jezerskega). Tretji član komisije, Robert Kerner, se je v posebnem poročilu izrekel za demarkacijo po Dravi. Coolidge je iz vsega sestavil in v Pariz sporočil predlog, da je treba ohraniti (brez plebiscita) celoto »Celovške kotline« kot pogoj za dobro mejo (Alojzij Kuhar). Poročilo ameriške komisije je prepričalo ameriško mirovno delegacijo, da je opustila svojo prvotno zamisel, da se naj Koroška deli po črti reke Drave, in sprejela rešitev, po kateri naj vsa Koroška ostane Avstriji (Harold C. Coolidge – Robert H. Lord).

Pod vplivom stališč delegacije ZDA in predsednika W. Wilsona osebno, in podobnih stališč Italije, je bil v avstrijsko mirovno pogodbo končno zares vključen plebiscit na Koroškem (Claudia Fräss-Ehrfeld). Toda prvi so misel o plebiscitu vnesli v razpravo predstavniki Anglije in Francije, namreč kot svoj pogoj za sprejem novega ameriškega predloga o meji na Karavankah. Tudi oni so – proti svojemu prvotnemu stališču, naj se Koroška deli – zdaj dopustili možnost, da Avstrija, ki so ji že odrekli nemška ozemlja čeških dežel, obdrži vsaj sporno ozemlje na Koroškem, če bo to s plebiscitom potrdilo tam živeče prebivalstvo. Na stališče plebiscita je Wilson prešel, ko je v ospredje stopila misel o delitvi Celovške kotline v dve coni. V plebiscitu je zazrl način, kako zagotoviti celoto kotline, kar ga je predvsem zanimalo. Ni mogoče zanikati vpliva stališč Milesove komisije, četudi je ostalo njeno poročilo le interni dokument ameriške delegacije. Tudi na koroških tleh se je medtem izrazil njen vpliv, vendar v smislu, ki na začetku nikakor ni bil pričakovan. Stališča komisije so zavrla izvirno skupno namero zaveznikov, da se določi nova demarkacijska črta. S tem je komisija sopovzročila obnovev vojskovanja.

Jugoslovanska stran je 29. 4. 1919 sprožila nov napad, politično povezan z namenom, da bi s pomočjo Francozov vendarle tudi na Koroškem dosegli po zaveznikih določeno demarkacijsko črto, podobno kot na Štajerskem. Toda ta ponesrečeni podvig je dal Avstrijcem – po mnenju francoskega poveljstva v Zagrebu – šele pravo »priložnost, da napadejo s čisto vestjo«. Dejansko je v začetku maja 1919 sledila protiofenziva avstrijskih čet, ki so jugoslovanske docela izrinile iz Koroške, marsikje po načinih kazenske ekspedicije. Šele tretji boj za mejo na sektorju Koroške, zmagovita jugoslovanska ofenziva od 28. 5. do 6. 6. 1919 – tudi njo so spremljala povračilna nasilstva – je storil konec temu skoraj pol leta trajajočemu, zelo krvavemu in vsega obžalovanja vrednemu vojskovanju. Jugoslovanska vojska je zasedla Celovec in dosegla ne le severno obrežje Vrbskega jezera, temveč tudi za Slovence s tolikimi miti obdano cerkev Gospe Svete. Na načelni sklep mirovne konference o plebiscitu jugoslovanska vojaška zmaga ni vplivala. Ni pa izključeno, da je pripomogla, da je svet štirih 4. 6. 1919 sprejel jugoslovansko zahtevo po delitvi plebiscitnega ozemlja. S to delitvijo v dve glasovalni coni, A in B, ločeni s tisto »živo etnično črto« (na konferenci imenovano »zelená«), ki jo je slovenska stran poudarjala od vsega začetka, je določilo o plebiscitu šele dobilo značaj realne alternative vsaj za južno cono in je s tem najbrž sploh šele postalo

uresničljivo. Kajti ta delitev je preprečila, da niso Nemci sami mogli odločati o usodi Slovencev (Bogo Grafenauer). Kompromisni predlog Kraljevine SHS, naj bi končni izid zdaj že neogibnega plebiscita upošteval tudi izide v posameznih občinah in bi od tega bila odvisna končna določitev mejne črte, ni bil sprejet, četudi se je 6. 8. 1919 za takšen postopek izrekla še tudi avstrijska stran, najbrž iz bojazni, da bi Jugoslavija sicer utegnila izvedbo plebiscita preprečiti.

Vrhovni svet pariške mirovne konference je odločil, naj cono B zasede avstrijska vojska, jugoslovanska pa se naj omeji na cono A. To se je zgodilo do 31. 7. 1919. S sklepom, da se tukaj opravi plebiscit, je konferenca na koroškem odseku presegla lastno načelno izhodišče, naj bodo državne meje Avstrije s Kraljevino SHS skladne z jezikovnimi. S tem je odločanju o meji odvzela značaj reševanja narodnega vprašanja in ga spremenila v preprosto glasovanje prebivalstva določenega ozemlja o poteku državne meje med dvema sosednjima državama. Hkrati so zmagovalci s prepovedjo »Anschlussa« odrekli Avstriji pravico do narodne samoodločbe in že zato se je sklep o konsultaciji prebivalstva na Koroškem o konkretni državni meji Avstrije gibal na povsem drugi načelni ravni.

Izpeljava plebiscita

Neogibnost plebiscita je navajala jugoslovanska stran vendarle k temu, da v svoji propagandi poudarja predvsem narodnostni moment, slovenski etnični značaj velike večine prebivalstva. Vsi drugi momenti, tudi gospodarski, so imeli podrejen pomen. Glavno je bilo svarilo pred nemškim nacionalizmom, ki je v deželi tako neomejeno vladal v ustavni dobi in ki je svojo oblast tako brezobzirno izkoriščal za politično in kulturno, končno pa tudi jezikovno ponemčenje slovenskega življa. Glavni problem za to propagando je bil, ali bo slovenska narodna zavest prebivalstva dovolj močna sama po sebi. Slovenska propaganda je zato zvenela bolj kot korporativen podvig za rešitev obstoja slovenskega naroda na Koroškem, in manj kot zahteva po demokratičnem odločanju državljanov.

Glavni problem za avstrijsko propagando je bil drugačne narave, jedrnato ga je označil obrambni minister Julius Deutsch: »Večina prebivalstva je gotovo slovenskega rodu. Vprašati se moramo, kako daleč seže vpliv treh nemških strank] na ljudi slovenskega rodu, ki znajo morda malo nemški, a so vendarle Slovani.« Značilnosti dogovorjenega taktičnega pristopa avstrijske propagande so bile: Izključiti je treba omenjanje priključitve Avstrije Nemčiji in sploh nemškega nacionalnega interesa, ker je želeli, da Slovenci glasujejo »nemško«; to je dosegljivo, ker med njimi ni nobenega, ki nemški ne zna vsaj toliko, da razume nemško govoreče agitatorje, vsekakor s pogojem, da izostane poudarjanje čisto narodne vsebine koroškega vprašanja; najučinkovitejši argumenti za Avstrijo so »kontrainteresi« vseh treh avstrijskih strank proti Kraljevini SHS in to: pri krščanskih socialcih versko vprašanje, pri socialdemokratih balkanizem, republika, dinastija Karageorgiewitsch, vojaška obveznost, militarizem, vladajoči razuzdani režim; za liberalce »staro pripadanje drug drugemu«; podeželsko prebivalstvo ne more živeti brez celovškega mesta, delavstvo, slovensko in nemško, glasuje strnjeno za republiko. Oviro za avstrijsko propagando pomeni neugodni vtis, ki ga je na kmete v coni A napravila avstrijska oddaja premoženja, predvsem pa so to samovoljnosti in nasilstva, zagrešena ob bojih s strani avstrijskih vojakov, tako da bi bilo skrajno škodljivo, če bi se na boje sklicevali. Kaj takega bi moglo »ostreje pognati ljudi v drugi tabor«, in se bo treba temu do nadaljnjega odreči, spomin na boje obujati šele pozneje, »ko bo že vse ohranjeno«. Le zelo obrobno so v okviru tega koncepta uporabljali obljube manjšinskih pravic Slovincem. Četudi v danih primerih z velikimi besedami. Tako so n.pr. zagotavljali,

da bodo Slovenci na Koroškem celo tiste na Kranjskem preživel (letak »Slovenci smo!«). Vprašanje ohranitve slovenske narodnosti je šele tik pred koncem kampanje postavila v središče avstrijske propagande slovesna, soglasno sprejeta izjava koroškega deželnege zbora 28. 9. 1920, da hoče Koroška v Republiki Avstriji »slovenskim sodeželanom zdaj in za vse čase varovati njihovo jezikovno in narodno posebnost in da bo njihovemu kulturnemu in gospodarskemu razcvetu namenjala enako skrb kakor nemškim prebivalcem dežele«.

Interno je avstrijska stran na pobudo zunanjega ministra K. Rennerja še 28. 7. 1920 razpravljala o sprejemljivosti delitve plebiscitnega ozemlja brez glasovanja pa tudi o možnosti razmejitev v primeru, da bi bil globalni izid glasovanja sicer ugoden za Avstrijo, toda le z majhno večino (manj kot 60%, n.pr. 55%). Oboje so predstavniki Koroške zavrnili. Pričakovali so globalno 62% glasov za Avstrijo (Wilhelm Neumann). Anketa jugoslovanske strani iz istega časa je predvidela 54,9% glasov za Kraljevino SHS. Število evidentiranih glasovalnih upravičencev je bilo tedaj po podatkih Avstrijcev 36.444, po slovenskih pa 35.075. Končno število je bilo 39.291. Tako je narastlo največ zaradi prihoda oseb, ki so se že bile odselile v druge avstrijske ali nemške dežele, zdaj pa so se vrnile glasovat za pripadnost ozemlja Avstriji. Ob takorekoč samoumevni predpostavki, da nemško govoreči prebivalci niso glasovali za Kraljevino SHS, pokaže razčlemba globalnega izida glasovanja v coni A, da se je večina slovensko govorečega prebivalstva (59,2%) izrekla za skupno življenje z glavnino Slovencev. Za življenje v Republiki Avstriji je glasovala manjšina slovensko govorečih (40,8%), ki pa je s svojim številom omogočila avstrijski strani doseči tisto globalno večino, ki je odločila o državni pripadnosti vseh. Približno 10.000 takih glasov slovensko govorečih je pomenilo zagotovo več kot le jeziček na tehtnici.

Vloga katoliške cerkve pri tem dogajanju je še premalo preučena. Tudi v tem času je bila ambivalentna, celo protislovna. Stališča škofa Adama Hefterja, ki je slovenske vernike opozarjal na njihovo različnost od pravoslavja, in generalnega vikarja za cono A, prošta Matije Randla, ki je iste vernike opozarjal na njihovo težko odgovornost »pred vsem svetom, vsem narodom in vso bodočnostjo«, lahko služijo za ponazoritev cerkvenih dilem.

Dejansko dosežena globalna večina je Avstrijo odvrnila od tega, da bi sprejela predlog jugoslovanske vlade, da bi mejo vendarle določili skladno z občinskimi izidi. Ti bi sami po sebi narekovali državno mejo na Dravi. Mirovna pogodba je Avstriji nedvomno zakonito omogočila majorizacijo izkazane volje prebivalstva Koroške južno od črte, kakršna je med reformistično usmerjenimi Nemci v Avstriji skozi vso dobo po 1848 veljala kot realna možnost za narodnostno razmejitev na jugu sploh. Ideja o meji na Dravi je za Avstrijo medtem izgubila nekdanji pomen, namreč z definitivno odločitvijo zmagovalcev o etnični meji na sektorju Štajerske, kjer bi Drava zanj bila seveda izjemno prednostna.

Plebiscit je bil izpeljan pod pogodbeno določenim mednarodnim nadzorstvom in uradno je bila ugotovljena njegova korektnost. Pod vtisom težkega narodnega poraza se je slovenska stran pozneje trudila dokazati nasprotno. Težišče je bilo v dokazovanju, da je avstrijska stran nenadzorovano in tudi nezakonito pripeljala in v glasovalne sezname vnesla veliko število glasovalcev, ki da so odločilno vplivali na izid glasovanja. Avstrijska znanost tega ne potrjuje, slovenska pa je – četudi avstrijski arhivski viri še niso v celoti dostopni – prišla do sodbe, da nekorektnosti pri izpeljavi plebiscita niso izključene, a da skoraj gotovo niso bile odločilne za uspeh Avstrije, tudi če so ga okrepile, morda celo nad za Rennerja kritično mero.

Vprašanje državnopravne korektnosti plebiscita ni ostalo odprto. Obstajajo pa vprašanja, ki formalno niso juridična, a so historična. Že klasično delo Sare Wambaugh o plebiscitih po prvi svetovni vojni (1933) je opozorilo, da je treba plebiscite nevtralizirati, da naj plebiscitom sledijo ukrepi za pomirjenje nasprotij, ki so jih neogibno povzročili med ljudmi, ki

so bili podvrženi hudi zgodovinski preizkušnji. »Better any form of paternalistic determination, however undemocratic, than a plebiscite lacking the measures necessary for the protection of both parties. A plebiscite not effectively neutralized is a crime against the inhabitants of the area as well as against political science itself.« S tega vidika je koroški plebiscit po svojem zgodovinskem učinku zapustil veliko število odprtih problemov. Ne samo pričo dejstva, da so praznovanja plebiscitne zmage še vedno vsako leto nov vir razdvajanja in spopadljivega razgrevanja duhov na Koroškem. In dejstva, da se v zgodovinsko razumevanje še vedno ni prebilo uvidenje, da sta bili obe strani v svojih stališčih in prizadevanjih legitimni, da je bila lojalnost te in one strani do določil mirovne pogodbe pogoj za nespornost plebiscitne odločitve in da gre pohvala o zvestobi domovini obema, če se naj ne sprevrže v sredstvo apriornega poniževanja in diskriminacije ene same strani. Gre tudi za to, da impozantna množica glasovalcev slovenskega materinega jezika, ki so se odločili ostati v Avstriji in so s tem podelili avstrijski državi meji na sektorju Koroške tudi legitimnost, ni postala razlog za oblikovanje ugodnejšega odnosa do Slovencev v deželi sploh.

Fenomen Valentina Podgorca, notornega Slovenca in kulturnega dejavnika, ki se je zavzel za pripadnost Avstriji, a je hkrati vztrajal v zagovoru slovenske individualnosti in enakopravnosti v deželi, ni postal obojestransko sprejemljiv model za spravo (Avguštin Malle).

Slovence so generalno prenehali pojmovati kot zgodovinsko dano, konstitutivno sestavino identitete Koroške. Potisnili so jih v položaj narodnostne manjšine, ki je v deželi nezaželena in osovražena in ki jo je zato treba utesnjevati, da bi jo germanizirali najpozneje v roku ene generacije (tako deželni glavar A. Lemisch na slovesni seji koroškega deželnega zbora 25. 11. 1920). Koroški Slovenci so prišli v položaj, da jim je edina opora obstoja ostala le lastna zavest in vztrajnost. Deželna politika je proti tej zavesti uveljavila konstrukt o dveh slovanskih jezikih na Koroškem, slovenskega, ki je po sili razmer deležen manjšinske zaščite, če se zmore izkazati prek javnega priznanja in osebne zahteve posameznikov, in drugega, »sovönjega« (»windisch«), ki živi sicer brez formalnih omejitev, samodejno, v znamenju deželne tradicije, toda dejansko le v socialno najnižji rabi, le ustno, izvzet iz šole in od vsakega nadaljnega kultiviranja, ki pristaja na to, da ostane vse socialno višje življenje, vsa kultura, pridržana nemškemu jeziku (Robert Svetina). Privrženci takšne navzočnosti slovenskega narečja na Koroškem naj bi po plebiscitu do nadaljnega pomenili zaželeno alternativo, postavljeno nasproti Slovincem, ki v svoji družini sicer govore isto narečje kot oni sami, a ga hočejo tudi kultivirati ter videti v šoli in javni rabi, takšno stremljenje pa ni združljivo z zvestobo domovini. Slovincem kot takšnim naj velja nenehen »obrambni boj« – »Abwehrkampf« iz plebiscitnih let.

Na ta način je koroška politika odredila obema jezikoma, za nagrado in za kazen za nasprotni stališči, ki so ju njuni nosilci izkazali ob plebiscitu, v bistvu podobno prihodnost: oba naj na koncu »enovito« izgineta. Vse to ni bilo in ni zapisano ne v ustavi ne v zakonu, toda za uresničevanje takega namena zavestno skrbi nesmrtna, iz plebiscitnega boja izvirajoča nadstrankarska, kot najvišja avtoriteta v deželi uveljavljena vigilantska organizacija. Da bi utegnili biti tudi drugače, so odgovorni na Koroškem sami nakazali, a šele po osvoboditvi izpod nacizma, ko so 1945 v južnem delu dežele uzakonili splošno obvezno dvojezično šolo. Ali bi že po 1920 to moglo biti alternativni model? Vsekakor se je osamosvojena Avstrija 1958 odločila, da prekliče ravno spravi temelj te šole, in vrnila se je v leta po 1920.

Mesto plebiscita v zgodovini sosedstva Avstrije in Slovenije

V državnih odnosih med Jugoslavijo in Avstrijo ni bila veljavnost plebiscita nikoli sporna. Niti v trenutku, ko je plebiscitna meja z »Anschlussom« postala meja Nemčije, ne več Avstrije, za katero se je 1920 glasovalo. Jugoslovanska vlada je sprejela priključitev Avstrije Nemčiji kot konec možnosti za restavracijo Habsburžanov pa tudi kot konec možnosti za grozečo »obkolitev« s strani Italije, povezane z Avstrijo in Madžarsko. Zadovoljila se je z zagotovilom Nemčije, da bo obstoječo mejo spoštovala. Docela nov položaj je 6. 4. 1941 ustvarila protipravna agresija Nemčije, Italije in Madžarske na Slovenijo (Kraljevino Jugoslavijo). V letih 1941–1945 so Slovenci, ki so spričo od okupatorjev razglašene in uresničevane odprave [debelacije] Jugoslavije šteli vse dotlej obstoječe državne meje z napadal-skimi državami načelno za razveljavljene, razvili proti okupatorjem in proti fašizmu oz. nacizmu oborožen odpor in boj za narodno rešitev povsod tam, kjer so od nekdaj prebivali. Tako tudi na nekdanjem avstrijskem Koroškem, katerega mejo so nacisti razširili čez Karavanke daleč na jug kot mejo Velike Nemčije, da bi izrabili bojne tradicije »1200-letne nemške mejne dežele« (Martin Wutte) za pospešitev »končne rešitve« problema Slovencev, bivajočih na nemški poti k morju. Na tem, zdaj v nemški »Gau« preustrojenem Koroškem, so Slovenci še bili zmožni razviti odpor, podoben uporom kmetov v Lexingtonu 1776, kakršnega so Američani tako izrecno pri njih pogrešali januarja 1919. In nasprotno, v letih 1938–1945 ni bilo mogoče na teh istih tleh spraviti tradicije »Abwehrkampf« v tvorno povezavo s potrebami protihitlerjevskega vojskovanja Združenih narodov, v kakršno so zavezniki še dosti pred koncem vojne povabili tudi Avstrijo, čeprav se ta vse do 27. 4. 1945 še ni obnovila v nobeni obliki.

Tudi v odporniški vojni državno izoblikovana Slovenija je sledila takemu odnosu do Avstrije, s prepričanjem in z dejanjem. V okoliščinah naznačenega, po 1938 popolnoma spremenjenega mednarodnopravnega položaja, v katerem so zavezniki napovedali, da bo o mejah Avstrije odločila mirovna konferenca (Jalta), kar so zavezniki maja 1945 vladi nove jugoslovanske federacije še izrecno zagotovili, ni ta nova Jugoslavija čutila nikakršne pravne obveznosti ali potrebe, da bi izhajala od vprašanja plebiscita iz 1920, ko je na povojnih mirovnih konferencah načela vprašanje revizije nekdanje jugoslovansko-avstrijske meje. Šele z nastopom hladne vojne je postalo obujanje tradicij koroškega plebiscita za Avstrijo znova politično ugodno. A upravičeno le, kolikor je bilo v teh tradicijah prvin demokratičnega odločanja o državnih stvareh, ne pa tudi elementov nacionalističnega ali razrednega nadvladovanja. Po koncu hladne vojne pa bi obujanje takšnih bojnih tradicij sploh prišlo v nasprotje s postmodernim pojmovanjem odnosov med državami in narodi v Evropi.

Zusammenfassung

Versuch einer enzyklopädischen Auslegung des Stichworts »Kärntner Volksabstimmung vom 10. Oktober 1920«

Janko Pleterski

Der vorliegende Beitrag wurde in deutscher Sprache veröffentlicht, und zwar im Sammelband der Referate eines Treffens anlässlich der 80-Jahrfeier der Kärntner Volksabstimmung, das am 6. und 7. Oktober 2000 in Klagenfurt stattfand: Hellwig Valentin, Susanne Haiden und Barbara Maier, Hrsg., Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung: Leistungen, Defizite, Perspektiven, Klagenfurt, 2001, 227–244.